

figurato sermone, quem hystorologiam vocant, usus. Iuxta illud poëtae: »Simul nutriti natiq̄ue fuerunt.« Et alibi: »Sonuit cadens.« Primo enim nascitur aliquis, deinde nutritur, et cadit quis, antequam sonum faciat. Decet igitur nos recte iudicare volentes singula quaeque intellegere, ut
5 in propriis dicta sunt locis, nec in quo, sed pro quo tempore dicuntur animadvertere, et quae vel ante vel post aliqua dicuntur, aliquando quidem tamquam simul cum illis, aliquando vero vel ut posterius, quae prius, vel ut prius, quae posterius dicta sunt, dicta existimare.

Siquidem ipse quoque Chrysostomus multo ante et post verba
10 Domini in oratione, quae post oblationem dicitur munerum: »Dignos nos, inquit, fac Domine, ut coram te gratiam inveniamus, et acceptum tibi fiat sacrificium nostrum, et inhabitet Spiritus gratiae tuae bonus super nos et super haec proposita munera.« Ubi considerandum, quid haec verba: »Dignos nos fac, ut Spiritus sanctus tuus inhabitet super haec
15 proposita munera.« Nihil differunt a verbis illis Clementis vel Iacobi vel Basiliï vel quae supra retulimus ipsius Chrysostomi, quibus nonnulli existimant hoc sacramentum confici. Etenim illi quidem Deum precantur, ut mittat Spiritum sanctum, qui adveniens sanctificet et panem efficiat pretiosum Christi corpus. Hic vero: „Dignos, inquit, facias, ut
20 inhabitet Spiritus sanctus tuus super haec proposita.« Quae verba nullam sane inter se diversitatem habent. Haec tamen Chrysostomi ante Domini verba dicuntur et longe ante preces illas, quibus nonnulli existimant sacrum eucharistiae mysterium confici. Quod si iis prioribus verbis et hac Chrysostomi oratione sacramentum non conficitur, pro-
25 fecto nec posterioribus perficietur, quae cum illis eadem sunt. Eadem enim eorundem sunt efficientia. Perficitur autem verbis illis, quae inter utraque media, maxime principalia sunt, hoc est Dominicis verbis. Haec sunt, quae totum efficiunt, haec ad quae omnia referenda sunt, sive antea, sive postea dicantur.

30 Hoc ipsum apertius etiam ex Basiliï verbis in eodem loco percipi potest. Mox enim post munerum oblationem: »Respice, inquit, super nos, Deus, et super hanc nostram latriam, et acceptam eam habeas, quemadmodum accepta habuisti munera Abel, immolationes Abraham, Moysi et Aaron sacerdotium, Samuelis pacificas. Quemadmodum
35 cepisti a sanctis apostolis tuis veram hanc latriam, ita a nobis peccatoribus, manibusque nostris accipe haec munera bonitate tua, Domine.« Videsne, ut post multa, quae orans dicit, post propositum sacrificium latriae, quod soli Deo et nulli alteri debetur, post preces, quibus ut accepta Deo fierent, sicuti Abel, Noe, et caetera sacrificia? Tamen ne
40 aliquis contentioni relinqueretur locus, subiunxit: »Quemadmodum e manibus sanctorum apostolorum tuorum hanc veram latriam accepisti, ita e manibus nostris haec munera accipe.« Quid ergo tergiversamur?

- αὐτὴν θεῶ γενέσθαι ὡς Ἄβελ, ὡς Νῶε, ὡς Ἀβραάμ, ὡς Μωσέως καὶ Ἀαρῶν καὶ Σαμουὴλ τὰς ὀλοκαρπώσεις, θυσίας, δῶρα, ἱερωσύνας καὶ εἰρηνικάς, τέλος ἵνα μηδενὶ λίποιτο καταφυγὴ καὶ ἀναχώρησις οὐδεμία, ἐπήγαγεν· »ὡς προσεδέξω ἐκ τῶν ἁγίων σου ἀποστόλων τὴν ἀληθινὴν ταύτην λατρείαν, οὕτω καὶ ἐκ τῶν χειρῶν ἡμῶν πρόσδεξαι ταῦτα τὰ δῶρα«; διὰ τί οὖν οὐχὶ 5 ταῦτα ἱκανὰ πρὸς τὸ τελειῶσαι τὰ ἅγια λέγοντος· »οὕτως ἐκ τῶν χειρῶν ἡμῶν πρόσδεξαι ταῦτα τὰ δῶρα«, »ὡς ἐκ τῶν ἁγίων σου ἀποστόλων προσεδέξω τὴν ἀληθινὴν ταύτην λατρείαν«; εἰ γὰρ ταῖς χερσὶ τῶν ἀποστόλων τὸ ἀληθὲς τοῦ κυρίου τετελείωται σῶμα, ταῦτό καὶ νῦν ταῖς οἰκείαις χερσὶν ὁ θεῖος Βασίλειος διὰ τῶν προειρημένων δεήσεων εὐχεται γενέσθαι, διὰ τί 10 οὐχὶ τούτοις τοῖς ῥήμασιν εὐθὺς τελειοῦται τὰ ἅγια; ἢ τί πλέον τούτων ἔχει ἐκείνη, ἣν τινες λέγουσιν ἱερουργεῖν τὰ ἅγια, τοῦ αὐτοῦ Βασιλείου μετὰ τὰ κυριακὰ λόγια δεήσις ἢ λέγουσα· »δεόμενά σου κατελθεῖν τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπὶ τὰ προκείμενα δῶρα καὶ ἀγιάσαι αὐτὰ καὶ ἀναδειῖξαι« »τὸν μὲν ἄρτον τοῦτον τίμιον σῶμα τοῦ Χριστοῦ σου; τὸ δὲ ἐν τῷ ποτηρίῳ τίμιον 15 αἷμα τοῦ Χριστοῦ σου«. εἰ οὖν ἐκείναις ταῖς πρώταις εὐχαῖς οὐχ ἱερουργεῖται
- B 112 τὰ ἅγια, οὐδὲ ταῖς ὑστέραις ταύταις ἂν ἱερουργοῖντο δεήσεσιν — ὁμοίαι γὰρ οὔσαι τὰ ὅμοια ἂν ἐπετέλουν —, ἀλλὰ τοῖς αὐτοῦ ῥήμασι τοῦ σωτῆρός τε καὶ κυρίου ἡμῶν, τοῖς μόνοις τὰ γε τοιαῦτα δυναμένοις, πρὸς ἃ καὶ τὰ πρὸ αὐτῶν καὶ τὰ μετ' αὐτὰ εἰρημένα πάντα καὶ πρὸς ἐκεῖνον ἔτι τὸν χρόνον, ἐν ᾧ ἐκεῖνα 20 λέγεται, καὶ ταῦτα ἀναφέρεσθαι δεῖ. καὶ ἐπίτηδες τοῦτον ἐμήκυνα τὸν λόγον ὡς καὶ πρὸς τὰ παρόντα χρησιμώτατον καὶ πρὸς τὰ τ' ἐκ τοῦ θεοῦ Διονυσίου
- M 135^v ἡμῖν τὰ τ' ἐκ τοῦ Δαμασκηνοῦ ἐπαγόμενα καλῶς τε ἅμα καὶ μάλα γε εὖ ἔχοντα, πρὸς γε ἱκανὴν ἀπολογία.
- ⁹ Λέγοιτο δ' ἂν καὶ ἄλλος ὀρθῶς ἔχων λόγος τοιόσδε, ὡς ἔνθεος ὄλος ὁ 25 ἱεράρχης γενόμενος καὶ τῷ θεῷ ἔρωτι κατὰ τὸν μέγαν ἐν τῷ περὶ θείων ὀνομάτων Διονύσιον ἅπας κατασχεθεὶς ἔκστασιν τε καὶ ζῆλον ἔνθεον πάσχει. ἐξιστάμενος τοῖνυν ἑαυτοῦ καὶ ὄλος τοῦ ἐρωμένου γενόμενος, ζηλῶν τε καὶ δεδιώς, μὴ ἀποτύχη τοῦ ποθομένου, πολλάκις τὰ αὐτὰ ὑπὸ τοῦ σφόδρα ἐρᾶν ἐπαναλαμβάνει, οὐκ ἀγνοῶν μὲν ὡς ἤδη τετύχηκεν, ὑπὸ δὲ τοῦ ἄγαν φιλεῖν 30 αὔθις καὶ αὔθις ἐπανακυκλῶν τὰ αὐτά, ὡς ἂν δηλαδὴ συμβόλοις τισὶ καὶ αἰσθητοῖς σημείοις καὶ φαινομένοις δειχθεῖη τοῖς ἄλλως γε κατανοεῖν μὴ δυναμένοις κάτοχον αὐτὸν ὄλον εἶναι καὶ ἔνθεον, καὶ πρὸς τὴν αὐτοῦ δι' ἱεραῶς ζωῆς καὶ αὐτοὶ ἀνάγοιντο μίμησιν. τοῦτο καὶ ὁ Δαυίδ πολλαχοῦ ποιεῖ τῶν ψαλμῶν. »ἐν τῷ ἐπικαλεῖσθαί με«, γὰρ εἰπὼν, »εἰσήκουσέ μου ὁ θεὸς τῆς 35
- B 112^v δικαιοσύνης μου« μετὰ τινὰ αὔθις ἐπιφέρει· »οἰκτείρησόν με καὶ εἰσάκουσον τῆς προσευχῆς μου.« ὁ Θεοδώρητος ὡς ἀπὸ φωνῆς οἶμαι τοῦ θεοῦ Χρυσοστόμου ἐξηγούμενος — οὐ γὰρ εἰσι νῦν παρ' ἡμῖν τὰ εἰς τοὺς ψαλμοὺς Χρυσοστόμου — φησὶν· »οὐ λαμβάνει κόρον ὁ δίκαιος τῆς προσευχῆς· ἀλλὰ καὶ δεόμενος καὶ εὐμενείας ἀπολαύων καὶ τῆς δεήσεως τρυγῶν τοὺς καρπούς 40

13 Lit. s. Bas. (PG 31, 1640 A B). | 27 Cf. Dionys. Areop., De div. nom., IV 13 (PG 3, 712). | 35 Ps 4, 2. | 35 Theodoret. In Ps 4, 3 (PG 80, 889 C).

Hoc modo et verba haec satis esse ad consecrationem dicemus, cum dicat Basilius: »Ita e manibus nostris haec munera accipe, quemadmodum a tuis apostolis hanc veram patriam accepisti.« Si enim apostolorum manibus verum Christi corpus consecratum fuit, idque nunc in 5 manibus suis fieri rogat Basilius, cur non his verbis subito perficitur sacramentum? Nihil enim haec differunt a posterioribus precibus, quibus nonnulli putant perfici sacrum mysterium. Audi enim, quid dicat: »Rogamus te, ut descendat Spiritus sanctus tuus super haec proposita munera et faciat panem corpus, calicem vero sanguinem.«

10 Si igitur primis illis orationibus, quae simillimae posterioribus sunt, non perficitur sacrum mysterium, profecto nec postremis perficietur. Simillimae enim preces simillimos parerent effectus. Superest igitur, ut verbis Salvatoris nostri haec vis tribuenda sit, et ad ea caetera referenda sunt omnia, quaeve ante, quaeve postea dicuntur, et pro eo

15 tempore, quo illa verba dicuntur, hoc quoque dici existimandum. Diutius autem in hac parte dedita opera commorati sumus, tum quod ad cognitionem eorum, quae supra dicta sunt, non parvam afferre utilitatem videbantur, tum quod necessaria erant ad ea solvenda, quae ex divino Dionysio et Damasceno opponi solent.

20 His addi tertia quoque ratio, nulli fortasse superiorum inferior, posset hierarcham totum Deo repletum divinoque amore iuxta Dionysium »De divinis nominibus« captum veluti exstasin quandam et divinum pati zelum. Ob hoc saepenumero extra se positum et totum rei amatae haerentem zelo quodam et timore, ne id quod desiderat non assequatur, saepius

25 eadem ex vero ac paene incredibili mentis desiderio petere nec ignorare quidem se iam, quod quaerebat, adeptum, sed insatiabili quodam amore iterum atque iterum eadem repetere, ut etiam in quibusdam symbolis quasi evidentissimis signis, qui adsunt, intellegere possit, totum Deo captum, totum iam divinum effectum, ac per hoc imitatione eius

30 ad virtutem vitaeque integritatem alliciantur et, ut aiunt, quasi manducti ponantur in viam. Hoc summus ille propheta David plerisque in locis facit. Nam cum dixisset: *Cum invocarem, exaudivit me Deus iustitiae meae*, paulo post in eodem psalmo subiungit: *Miserere mei, et exaudi orationem meam*. Quem locum Theodoretus ex sententia,

35 nisi fallor Chrysostomi, — neque enim Chrysostomum apud nos in praesentia habemus — exponens: »Non satiatur, inquit, hic iustus orando, sed supplicans et impetrans et fructus orationis colligens adhuc orando ac supplicando perseverat. Scit enim, quando inde sequatur utilitas.« Alibi quoque idem David: *Dirigatur, inquit, oratio mea sicut*

4 σου B om. | 9 χερσίν] B add. διὰ τῶν προφητῶν | 10 Βασίλειος] B add. καὶ
 15 ποτηρίῳ] B add. τούτῳ | 21 τοῦτον M V τούτοις B | 27 Διονύσιον scripsi Διονυσίῳ
 M V B | 36 ἐπιφέρει M V ἐπιλέγει B | 39 φησίν] ἐξηγούμενός φησιν B | 40 ἀπολαύων
 scripsi ἀπολάβων M

- ἐπιμένει τὰς ἱκετείας προσφέρων, ἅτε δὴ τὴν ἐντεῦθεν ἐσομένην ἐπιστάμενος
M 136 ὠφέλειαν.« καὶ ὁ αὐτὸς πάλιν Δαυίδ· »κατευθυνθήτω ἡ προσευχή μου ὡς
 θυμίαμα ἐνώπιόν σου«, κράζει δεόμενος, καίτοι τῆς αὐτοῦ προσευχῆς, εἰ μὲν
 στρεβλή τε καὶ διεστραμμένη καὶ παρὰ τὸν ὀρθὸν λόγον ἦν, οὐκ ἂν ποτε
 ἀνελθούσης ἐνώπιον τοῦ θεοῦ, καὶ πολλὰ δεομένου, εἰ δ' εὐθείως τε καὶ ὀρθῶς 5
 ἔχουσα ἦν, αὐτόθεν ἤδη κατηυθισμένης ἐνώπιον οὐσης θεοῦ, καὶ ἄνευ τῆς
 αὐτοῦ παρακλήσεως, ὡς συμβαίνει αὐτὸν αἰτεῖν ὃ κατεῖχε καὶ ποθεῖν τὰ
 παρόντα. δῆλον δὲ τοῦτο καὶ ἐξ αὐτῆς ἱερᾶς τελετῆς τῆς ὑπὸ τῶν διδασκάλων
 τούτων συντεθειμένης. καὶ γὰρ καὶ αὐτοὶ μετὰ τὸ »ποιήσον τὸν μὲν ἄρτον
 τοῦτον τίμιον σῶμα τοῦ Χριστοῦ σου, τὸ δὲ ἐν τῷ ποτηρίῳ τούτῳ τίμιον 10
 αἷμα τοῦ Χριστοῦ σου«, οἷς μόνοις τινὲς οἴονται ἱεουργεῖσθαι τὰ ἅγια, ἔτι
 ὑπὲρ τῶν αὐτῶν εὐχονται ἢ περιττόν τι καὶ μάταιον δηλονότι ποιοῦντες ἢ
 εἰ μὴ τοῦτο εἰπεῖν δεόν, τῷ σφόδρα φιλεῖν τὰ αὐτὰ πολλάκις αἰτούμενοι.
 »μνήσθητι«, γὰρ φασί, κύριε, οὐκ ὀλίγῳ μετ' ἐκεῖνα τὰ ῥήματα, »τῆς ἐμῆς
B 113 ἐλεεινότητος καὶ ἀναξιότητος, καὶ συγχώρησόν μοι πᾶν πλημμέλημα ἐκούσιόν 15
 τε καὶ ἀκούσιον, καὶ μὴ διὰ τὰς ἐμὰς ἁμαρτίας κωλύσης τὴν χάριν τοῦ ἁγίου
 σου πνεύματος ἀπὸ τῶν προκειμένων δώρων τούτων.« καὶ αὖ· »ὑπὲρ τῶν
 προσκομισθέντων καὶ ἁγιασθέντων τιμίων δώρων τοῦ κυρίου δεηθῶμεν.«
 εὐχεται, ὡς ἀκούεις, ἵνα μὴ ἀπὸ τῶν προκειμένων δώρων ἢ τοῦ πνεύματος
M 136^v χάρις κωλυθῇ. ὑπὲρ τῶν ἁγιασθέντων τιμίων δώρων τοῦ κυρίου δέεσθαι 20
 παρακελεύεται τε καὶ ἐπικελεύεται, καίτοι πρὸ πολλοῦ ἁγιασθέντων, καίτοι
 ἤδη τελειωθέντων, καὶ κατὰ τοὺς τάναντία ἡμῖν λέγοντας. τί οὖν ἐροῦμεν;
 ἢ ὃ κατὰ Χρυσόστομόν φησι Θεοδώρητος· »οὐ λαμβάνει κόρον ὁ δίκαιος
 τῆς προσευχῆς« καὶ τὰ λοιπὰ, ὡς προεῖρηται.
- 10** Εἰ δέ τινες φαῖεν· οὐχ ὑπὲρ αὐτῶν τῶν θείων δώρων, ἀλλ' ὑπὲρ ἡμῶν 25
 τὰς εὐχὰς εἶναι ταύτας τὰς μετὰ ταῦτα, ἵν' ἐν ἡμῖν ἐνεργὰ γένοιοντο, πρῶτα
 μὲν οὐ μᾶλλον αὕτη ἢ ἔννοια ἢ ἦν ἡμεῖς προειρήκαμεν, τοῖς προκειμένοις
 συμβαίνει; μᾶλλον δὲ οἰκειότερως ἢ ἡμετέρα. τί γὰρ ἢ τοῦ ἱεουργοῦντος
 ἁμαρτία δύναιτ' ἂν τὸ τῶν ἀληθῶν ἤδη σώματος καὶ αἵματος εἰς τὸν πιστὸν
 λαὸν ἀποτελέσσει κωλύσαι; τό τε γὰρ συμβόλοις τέ τισιν καὶ αἰσθητοῖς ση- 30
 μείοις ἐνδείκνυσθαι τὸ περὶ τὸν ἱεράρχην ἢ γενόμενον ἢ γενέσθαι πάντως
 ὀφειλόμενον θεῖον τῆς ἐκστάσεως πάθος, δηλοῦσθαί τε αὐτὸν τῇ τοῦ θείου
 ἔρωτος κατοχῇ ἐξιστάμενον ἑαυτοῦ ὄλον τοῦ ἐρωμένου γίνεσθαι καὶ τὰ αὐτὰ
 συνεχῶς ὑπὸ τοῦ σφόδρα φιλεῖν ἀνακυκλεῖν, ὃν τρόπον καὶ οἱ σωματικοὶ
 ἔρωτες ἀναπόσπαστον τοῦ ἐρωμένου κατέχουσι τὸν ἐρῶντα, οὐ μικρὸς λόγος, 35
 ἀλλὰ μέγας σφόδρα καὶ μυστικός. τό τε τὸν δίκαιον μὴ κορέννυσθαι εὐχόμε-
 νον, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὸ τυχεῖν, ὧν ἐφίεται, παραμένειν ἔτι ταῖς ἱκεταίαις
 τε καὶ λιταῖς καὶ πάνυτοι προσῆκόν ἐστι τῇ περὶ τοσοῦτον τοῦ τοιοῦτου
 μυστηρίου πρᾶγμα ὀφειλομένη εὐλαβεία τε καὶ πόθος. ἔπειτα δὲ εἰ κάκεῖνος
M 137 ὁ τῶν ἄλλως λεγόντων λόγος τι λέγει καὶ μὴ πάντῃ ἀποδοκιμαστέος ἐστί, 40
B 113^v πρὸς ἡμῶν ἐστί μᾶλλον καὶ τῆς πρώτης πρὸς τὴν προκειμένην ἐνστασιν ἀπο-

incensum in conspectu tuo. Quid, quaeso te, clamat David, ut sua exaudiatur oratio? Si enim iniqua et praeter rationem erat, numquam ad Deum ascendisset, quomodolibet eo rogante atque obsecrante. Quod si recta et exaudiri digna, iam directa erat ad Deum, ipso quoque
 5 propheta tacente. Nempe igitur petit, quod tenebat, et quae praesentia iam erant, desiderat. Idem nostri quoque doctores, qui missam composuerunt, fecere. Etenim post verba illa: »Fac hunc panem corpus Christi et hunc calicem sanguinem Christi«, quibus solis nonnulli existimant fieri consecrationem, adhuc pro eis adorant aut frustra prorsus
 10 id facientes, quod nec cogitandum est, aut vehementi quodam desiderio eadem saepius repetentes. »Memento enim, inquit, Domine, imbecillitatis meae et praesta mihi veniam omnis sive voluntariae, sive non voluntariae meae culpaе, neque propter peccata mea inhibeas Spiritus sancti gratiam ab his propositis muneribus.« Et rursus paulo
 15 post ad populum dicitur: »Pro oblatis consecratisque muneribus pretiosis Deum rogamus.« En quomodo orant, ne ex propositis muneribus Spiritus gratiae arceatur. En quomodo pro sanctificatis propositisque muneribus hortantur Deum precari, quamvis multo ante sanctificata fuerint, quamvis perfecte consecrata, etiam iuxta eorum opinionem,
 20 qui nobis contraria et loquuntur et sentiunt. Quid igitur dicemus hoc loco, fratres? Nisi quod ex sententia Chrysostomi Theodoretus ait: »Non satiatur orando iustus«, et reliqua quae supra memoravimus.

Quod si qui fortasse dicerent: Non pro divinis muneribus, sed pro
 10 nobis fit, quod significant, quaeram ab eis primo quidem, cur nostra
 25 expositio non convenientior sit atque subtilior. Nam quod hierarchae divina quaedam passio et veluti exstasis accidat, ita ut vehementi quodam amore extra se positus, totus rei amatae haereat et eadem saepius quasi divino quodam furore correptus repetat, quemadmodum in terrenis istis amoribus accidit, ut amans ab amato inseparabilis
 30 sit, profecto non parva et contemnenda, sed magna et mystica ratio est. Quod vero iustus non satietur orationibus, sed quae desiderabat iam consecutus adhuc perseveret eadem petens, desiderio certe ac devotioni talis tantique sacramenti consentaneum est. Deinde vero fingamus adversariorum istam rationem validam esse nec quovis modo
 35 refutari debere. Nonne pro nobis magis facit? Immo vero nonne a nobis in confirmationem sententiae nostrae adducta est? Hoc est enim, quod in principio fere huius disputationis diximus, duplex esse Christi corpus, verum et mysticum. Et haec quidem, nisi me animus fallit,

5 ἀνελθούσης M ἀνελθούσας B | 10/11 τὸ δὲ ἐν . . . Χριστοῦ σου] B om. | 11 αἷμα
 scripsit σῶμα M. | 15 ἐλεεινότητος καὶ] B om. | ἐκούσιόν] B ἀκούσιον | 17 πνεύματος
 M V πνεύματι B | 17/19 τούτων . . . δώρων] B om. | 23 ὁ δίκαιος B] M om. ὁ
 26 ἐνεργὰ corr. M² ex ἔργα. | 28/30 μᾶλλον δὲ . . . κωλύσαι M² add. in marg. V B om.
 32 αὐτὸν M ἑαυτὸν B

λογίας, τῆς τὸ διττὸν δηλονότι σῶμα κυρίου τό τε ἀληθές τό τε μυστικὸν τιθεμένης, ἥπερ ἐν τοῖς ἀνωτέρω προεῖρηται συστατικόν. καὶ ταῦτα μὲν ἱκανὰ πρὸς ἐντελῆ θεραπείαν καὶ τελείαν τῶν ἠπορημένων λύσιν.

- 11 Πρὸς δ' ἅ τινες ἐπιφέρουσιν, ὡς καὶ μετὰ τὰ κυριακὰ ῥήματα ἄρτον ἔτι καὶ οἶνον τὰ θεῖα δῶρα οἱ προεῖρημένοι καλοῦσι διδάσκαλοι — οὐκ ἂν, 5 εἰ γε ἤδη ἦσαν τετελειωμένα, οὐ γὰρ ἄρτον ἔτι καὶ οἶνον, ἀλλὰ σῶμα καὶ αἷμα τοῦ κυρίου αὐτὰ εἶναι καὶ λέγεσθαι — πρὸς ταῦτα οὐν οὐ χαλεπὸν ἀπολογήσασθαι. ἐνὸν δὲ πολλάς καὶ πολλῶν διδασκάλων μαρτυρίας προενεγκεῖν, αἷς δείκνυται καὶ μετὰ τὴν καθιέρωσιν ἔτι ὅτε μὲν σῶμα καὶ αἷμα, ὅτε δὲ ἄρτον καὶ οἶνον αὐτὰ λέγεσθαι καὶ οὐδὲν διαφέρειν. τί δεῖ πολλά λέγοντας 10 τρίβειν τὸν χρόνον αὐτοῦ τοῦ δεσπότου τοῦτο δεικνύντος σαφῶς; οὐ τίς ἀξιόπιστότερος περὶ τοῦ ἰδίου σώματος μάρτυς; ἐκεῖνος τοίνυν ποτὲ μὲν λέγει· »ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα καὶ πίνων μου τὸ αἷμα ἔχει ζωὴν αἰώνιον. καὶ γὰρ ἡ σὰρξ μου ἀληθὴς ἐστὶ βρωσίς, καὶ τὸ αἷμά μου ἀληθὴς ἐστὶ πόσις.« καὶ αὖ· »ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα καὶ πίνων μου τὸ αἷμα ἐν ἐμοὶ μένει, 15 κάγω ἐν αὐτῷ.« ποτὲ δέ· »ἐγὼ εἰμι ὁ ἄρτος τῆς ζωῆς. οἱ πατέρες ὑμῶν ἔφαγον τὸ μάννα ἐν τῇ ἐρήμῳ καὶ ἀπέθανον. οὗτός ἐστιν ὁ ἄρτος ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ M 137^v καταβαίνων, ἵνα τις ἐξ αὐτοῦ φάγη καὶ μὴ ἀποθάνῃ.« καὶ αὖ· »ἐγὼ εἰμι B 114 ὁ ἄρτος ὁ ζῶν ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς.« καὶ πάλιν· »ἐάν τις φάγη ἐκ τούτου τοῦ ἄρτου, ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα.« καὶ αὖθις· »ὁ ἄρτος, ὃν ἐγὼ δώσω, ἡ 20 σὰρξ μου ἐστίν, ἣν ἐγὼ δώσω ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς.« δῆλα γὰρ δὴ τὸ ἀληθές ἑαυτοῦ σῶμα καὶ ἄρτον κεκληθέναί τὸν κύριον.
- 14, 1 Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τούτων. πρὸς δὲ ὁ ἱερός Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός περὶ τῆς τοῦ ἀντιτύπου φωνῆς λέγει, ὡς διὰ τοῦτο τὸν μέγαν Βασιλείον εἶπεῖν τὰ ἱερά δῶρα ἀντίτυπα τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ κυρίου, διότι οὕτω 25 ἡγίασται, κεῖσθαι δὲ ταῦτα τὰ ῥήματα ἐν τῇ τῆς ἱεραῆς τελετῆς συνθήκῃ τοῦ παμμάκαρος Βασιλείου πολλῶ μετὰ τὰ κυριακὰ ῥήματα, φαμὲν αὐτὸν παραιτούμενοι καὶ ὡς παῖδες πατέρα μετὰ τῆς προσηκούσης εὐλαβείας συγγνώμην αἰτούμενοι παρασχεῖν, εἰ δυοῖν φίλοιν προκειμένοι φιλτέραν νομίζομεν τὴν ἀλήθειαν. πρῶτα μὲν ὡς καὶ τετελειωμένα τὰ ἅγια τύπος ἂν λέγοιντο καὶ 30 ἀντίτυπα τοῦ ἀληθοῦς σώματός τε καὶ αἵματος τοῦ Χριστοῦ κατὰ γε τοὺς προεῖρημένους ἐν τοῖς ἔμπροσθεν λόγους — τὸ γὰρ αἰσθητὸν καὶ τοῖς ὀφθαλμοῖς ὑποκείμενον τοῦ ἄρτου καὶ οἴνου καὶ μετὰ τὴν καθιέρωσιν εἶδος, τύπος καὶ ἀντίτυπον καὶ σύμβολον ὡσπερ ἐστίν, οὕτω καὶ λέγοιτ' ἂν ὀρθῶς τοῦ ἔμπεριεχομένου ἐν αὐτοῖς ἀληθοῦς κυριακοῦ σώματός τε καὶ αἵματος, ἔτι τε 35 καὶ τῆς τοῦ μυστικοῦ σώματος τῆς ἐκκλησίας ἐνότητος — αὐτό τε τὸ ἀληθές M 138 σῶμα τοῦ μυστικοῦ σύμβολον εἶναι, ὡς πλατύτερον ἔφαμεν ἀνωτέρω. δεῖν B 114^v μέντοι, ὡς καὶ τότε εἴρηται, τὸ ὄνομα τοῦ τύπου κατὰ τὸν προσήκοντα τρόπον καὶ λόγον, καὶ μὴ ὡς τὰ τοῦ παλαιοῦ νόμου τυπικὰ μόνον μυστήρια ἐκλαμβάνειν. ἐδείξαμεν δὲ καὶ Διονύσιον τὸν μέγαν σύμβολα αὐτὰ καὶ μετὰ τὴν 40 ἱεουργίαν καλοῦντα. ἐν οἷς φησιν ἐν τῷ τρίτῳ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας

satis sunt ad solutionem ac confirmationem eorum, quae ab adversariis dici solent.

Quod vero nonnulli subiungunt etiam post verba Domini panem¹¹ et vinum proposita munera a sacris illis doctoribus nominari, quod non videretur esse faciendum, si iam consecrata forent — non enim iam amplius panis et vinum, sed corpus et sanguis Domini et essent et dicerentur — facilis est ad ea responsio. Quis enim neget verum Christi corpus et sanguinem recte panem et vinum nuncupari posse? Nam, ut praeteream multa diversorum doctorum testimonia, qui in-
 10 differenter etiam post consecrationem modo corpus et sanguinem Christi modo panem et vinum nominant — neque enim est in re facili diutius commorandum — nonne ipse Dominus, quo nullus fide dignior est, de suo praesertim corpore loquente, indifferenter modo hoc, modo illud nominat? *Qui manducat, inquit, meam carnem, et bibit meum*
 15 *sanguinem, habet vitam aeternam.* Et rursus: *Caro mea vere est cibus, et sanguis meus vere est potus.* Et iterum: *Qui manducat meam carnem et bibit meum sanguinem, in me manet et ego in eo.* Alibi vero: *Ego sum panis vitae, inquit. Patres vestri manducaverunt manna in deserto, et mortui sunt. Hic est panis, qui de coelo descendit, ut qui ex eo comedat,*
 20 *non moriatur.* Et alio in loco: *Si quis manducat ex hoc pane, vivet in aeternum.* Et rursus: *Panis quem ego dabo, caro mea est, quam ego dabo pro mundi vita.* Manifestum est igitur, quod iterum suum corpus panem nominat etiam Dominus.

Sed de his satis. Nunc ad id, quod de Damasceno opponitur,^{14, 1}
 25 venimus. Idem inquit Basilium munera illa praefigurativa corporis et sanguinis Domini nuncupasse, quod nondum consecrata erant, et tamen hoc verbo usus est Basilius in compositione missae suae multo post verba Domini. Ad haec responsuri primo tamquam filii a patre veniam poscimus, si duobus propositis amicis praeferamus veritatem. Dehinc
 30 dicimus sacramenta etiam, postquam consecrata sunt, figuram esse, et ideo etiam praefigurativa veri corporis et sanguinis Christi dici posse, quod etiam superius ostendimus — sensibilis enim panis et vini etiam post consecrationem species figurae quaedam et praefigurativa uti sunt, ita etiam dici possunt tum contenti sub eis veri Dominici corporis et
 35 sanguinis, tum mystici corporis et ecclesiasticae unitatis — ipsum quoque corpus mystici corporis symbolum ac signum esse, ut latius paulo ante disseruimus. Decet tamen, ut tunc quoque memoravimus, haec debito modo, et non instar sacramentorum veteris legis, quae tantum figurae sunt, accipere. Quod etiam Dionysii testimonio confirmatur,
 40 qui sacramentum hoc etiam post consecrationem in 3. ecclesiasticae

16 ἐν αὐτῷ M^a in marg. | 27 παμμάκαρος] B add. σοφοῦ | πολλῶ M πολλά B |
 29 νομιζομεν M νομίζομεν B

κεφαλαίω· »τὰς ἱεράς θεωργίας ὁ ἱεράρχης ὑμνήσας ἱεουργεῖ τὰ θεϊότατα καὶ ὑπ' ὄψιν ἄγει τὰ ὑμνημένα διὰ τῶν ἱερώς προκειμένων συμβόλων.« καὶ κατωτέρω· »τῶν πολλῶν μὲν εἰς μόνον τὰ θεῖα σύμβολα παρακυψάντων.« καὶ αὖθις· »τοῦ θειοτάτου δείπνου καὶ ἀρχισυμβόλου τῶν τελουμένων εἰς μνήμην ἱεράν ἄγει· καθὼς καὶ αὐτὸς ὁ τῶν συμβόλων δημιουργὸς ἀποκληροῖ 5 δικαιοτάτα τὸν οὐχ ὀσίως αὐτῷ καὶ ὁμοτρόπως τὰ ἱερά συνδειπνήσαντα.« σύμβολα τοίνυν αὐτὰ ἐν τούτοις γε τοῖς τόποις μετὰ τὴν καθιέρωσιν πάντως καλῶν, εἰ καὶ ἐν ἄλλοις πρὸ τῆς καθιερώσεως σύμβολα τὰ δῶρα καλεῖ, τῶν τε νῦν τελουμένων καθ' ἑκάστην ἐν ἐκκλησίαις ἀρχισύμβολον τὸ μυστικὸν δεῖπνον καὶ τὴν ἐν αὐτῷ τῶν μυστηρίων παράδοσιν, τὸν τε κύριον δημιουργὸν 10 τῶν συμβόλων, ὃν δηλονότι τότε ἐδημιούργησεν — ταῦτα δὲ ἦν ἡ τοῦ ἰδίου σώματος ἱεουργία, ἡ διάδοσις, ἡ παράδοσις —, πῶς οὐ καὶ τύπον αὐτὰ κατὰ τὸν ἐνταῦθα προσήκοντά γε λόγον καλέσειεν ἄν; ἔπειτα δὲ ὡς οὐδὲ αὕτη ἡ λέξις τοῦ ἀντιτύπου ἀσύμβατός ἐστι πάντῃ τῷ ἀληθεῖ τοῦ Χριστοῦ σώματι τε καὶ αἵματι, ὁ αὐτὸς διδάσκαλος ὁ Δαμασκηνὸς μαρτυρεῖ ἐν τῷ αὐτῷ 15

M 138^v κεφαλαίω λέγων ἀντίτυπα τῶν μελλόντων λέγεσθαι τὸ ἀληθὲς δηλονότι **B 115** σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Χριστοῦ, οὐχ ὡς μὴ ὄντα ἀληθὲς σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ, ἀλλ' ὅτι νῦν μὲν δι' αὐτῶν μετέχομεν τῆς Χριστοῦ θεότητος, τότε δὲ νοητῶς διὰ μόνης τῆς θεάς. καὶ ὁ Γρηγόριος ὁ Διάλογος σαφέστερόν φησι· ὅτι οὐ μὲν νῦν μεταλαμβάνομεν σώματος καὶ αἵματος, ὑπὸ τῆ τοῦ ἄρτου 20 καὶ οἴνου μορφῇ μεταλαμβάνομεν αὐτοῦ, τότε δὲ φανερᾶ θεωρίᾳ καὶ ὡσπερ ἐστὶν ἀληθῶς ὁψόμεθα αὐτό. δεῖ γὰρ τὰ αὐτὰ καὶ αὖθις πρὸς τὴν τῆς ἀληθείας παράστασιν εἰπεῖν. ὥστε οὐκ οἶδα, τί δεδιῶς ὁ θεῖος Δαμασκηνὸς τὴν τοῦ ἀντιτύπου ἔφυγε λέξιν καὶ οὕτως αὐτὴν ἐνταῦθα ἐξηγήσατο, δυνατὸν ὄν καὶ τὸ ἀληθὲς σῶμα καὶ αἷμα ἀντίτυπα ἦτοι ἰσότιμα καὶ κατ' αὐτὸν καὶ 25 κατὰ τοὺς ἄλλους διδασκάλους ὡς δέδεικται ὀνομάσαι, καὶ μηδὲν ἐντεῦθεν ἄτοπον συμβῆναι.

² Ἐξεστὶν οὖν εἰπεῖν τὸ τοῦ θεοῦ Βασιλείου πρὸς τὸν Ἰκονίου Ἀμφιλόχιον, ὁ περὶ Διονυσίου Ἀλεξανδρείας τοῦ μάρτυρος ἐκεῖνος περὶ τῶν ἀναβαπτίζεσθαι δεόντων εἶπε περὶ τῶν Πεπουζιανῶν λέγων· »θαυμάζω 30 γάρ«, φησί, »ὅπως τοῦτο Διονύσιον κανονικὸν ὄντα παρέδραμε.« βούλεται γὰρ Διονύσιος καὶ ἅγιος ὢν καὶ τί γὰρ ἄλλο ἢ μάρτυς τοὺς ἐκ Πεπουζιανῶν προσερχομένους τῇ πίστει μὴ δεῖν ἀναβαπτίζεσθαι. οὐ τούναντίον φρονεῖ τε καὶ βούλεται Βασίλειος, οὐδὲ δυσωπεῖ αὐτὸν τὸ τοῦ Διονυσίου καὶ ἀγιωτάτου καὶ μάρτυρος ὄντος ἀξίωμα, ἀλλὰ περὶ τὰ ἐκείνῳ δοκοῦντα αὐτὸς δικαιοῖ 35

M 139 δεῖν ἀναβαπτίζειν τοὺς ἐξ ἐκείνων προσίοντας τῇ πίστει, ἐπεὶ μὴ εἰς ὄνομα **B 115^v** πατρὸς καὶ υἱοῦ καὶ πνεύματος ἁγίου μὴδ' ὀρθῶς ἐβάπτισον. καὶ ἡμῖν οὖν θαυμαστόν μὲν, ὅπως τοῦτο εἶρηκεν ὁ ἐκ Δαμασκοῦ Ἰωάννης. μνηστέον δὲ ὅμως, ὡς ἄνθρωπος ἦν, καὶ ὅποσοι ἄγιωσύνη διέλαμψεν, καὶ ποτέ τι

1 Dionys. Areop., De eccl. hier. III 2 (PG 3, 425 D). | 3 Dionys. Areop., De eccl. hier. III 2 (PG 3, 428 A). | 4 Dionys. Areop., De eccl. hier. III 2 (PG 3, 428 B). | 15 Cf. Joh. Dam., De fide orth. IV 13 (PG 94, 1153 BC). | 19 Gregor. M. ? | 31 Bas. Ep. 188 ad Amphiloichium de canonibus (PG 32, 664 C).

hierarchiae capitulo symbolum nominat. Ita enim inquit: »Sacras divinas operationes hierarcha laudans consecrat divinissima et manifestat, quae laudata sunt, per symbola sancte proposita.« Et infra: »Populo quidem divina solum symbola intuente.« Et rursus: »In sacram
5 memoriam nos ducit divinae coenae, quae principale symbolum fuit eorum, quae in altari fiunt. Unde et ipse symbolorum creator optimo iure eum repellit, qui non sancte neque simili modo cum eo sacra illa coenaverit.« Cum igitur sacra illa munera etiam post consecrationem symbola nominet, [creatoremque] <et> eorum, quae nunc quotidie in
10 ecclesiis fiunt, principale symbolum illam sacramentalem coenam <et> sacramentorum in eo distributionem, ipsumque Dominum symbolorum creatorem appellet, eorum videlicet quae tum creavit— haec vero fuerunt proprii corporis consecratio, distributio, traditio—, cur non etiam figuram convenientissime vocet? Atqui quod nec praefigurativi quidem voca-
15 bulum vero Christi corpori sanguinique conveniat, idem Damascenus testatur in eodem capitulo, ita dicens: Praefigurativa futurorum dicuntur. Verum corpus et sanguis Christi, non quia non fiunt verum corpus et sanguis, sed quia nunc quidem per ea participes efficimur divinitatis Christi, tunc vero per solam visionem intellegibiliter. Hoc idem apertius
20 confirmare videtur beatus Gregorius, ideoque inquires haec nominari figuram, quia corpore et sanguine Domini nunc participamus in figura panis et vini, tunc vero eum talem, qualis vere est, manifestissima visione contemplantur. Quamobrem non video, quid tandem formidans Damascenus praefigurativi vocabulum renuerit ideoque ita ex-
25 ponere sit conatus, cum possibile sit tam ex ipsius quam ex caeterorum doctorum sententia, verum etiam corpus et sanguinem, sive figuram, sive praefigurativa nominare.

Licet igitur nobis hoc loco dicere, quod sanctus Basilius ad Amphilo-
philochium scribens Iconiensem de Dionysio Alexandrino martyre
30 inquit. Nam cum loqueretur de his, qui rebaptizandi sunt, Pepusianosque contra Dionysii sententiam rebaptizandos censeret: »Miror, inquit, quomodo hoc latuerit Dionysium, quamvis canonum omnium expertissimum.« Volebat sane Dionysius, quamquam sanctus, immo vero etiam martyr, eos qui ex Pepusianorum haeresi ad fidem venirent,
35 non debere baptizari. Cuius contrarium sentiebat Basilius, nec veritus Dionysii, et sancti et martyris, auctoritatem, qui contra eius opinionem iudicaret, diceretque ad fidem ex ea haeresi venientes rebaptizari debere, quod non recte neque in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti essent baptizati. Et nobis igitur mirandum est, quomodo dixerit
40 hoc Damascenus. Sed meminisse oportet hominem eum fuisse,

19 ὁ Διάλογος M² in marg. B in textu | 30 θαυμάζω M θαυμάζων B | καὶ μάρτυρος] B om. καὶ

μη πάνυτοι ἠκριβωμένον εἰπεῖν, ἡμᾶς τε μη δεῖν ἐντεῦθεν αὐτόν τε καὶ τοὺς ἄλλους, περὶ ὧν σαφέστατα καὶ ὁμοφώνως εἰρήκασιν, ἀλλ' ἐξ ἐκείνων καὶ ταῦτα σταθμίζειν τε καὶ κρίνειν.

- ⁸ Ἴσως δέ τις ἂν εἴποι — καὶ γὰρ οὐδὲ τοῦτο ἀδύνατον — τὰ ῥήματα ἐκεῖνα τὰ Βασιλείου, ἐν οἷς τὰ δῶρα ἀντίτυπα καλεῖ τοῦ σώματος, πρὸ τῶν κυριακῶν 5 τότε κείσθαι ῥημάτων, διὸ καὶ τὸν Δαμασκηνὸν οὕτως αὐτὰ ἐξηγήσασθαι, νῦν δ' οὐκ οἶδ' ὅπως μετατεθῆναι. πολλὰ γὰρ καὶ τοιαῦτα ἐν τῷ μακρῷ γεγόνασι χρόνῳ. παρὰ μὲν γὰρ τῷ ἀποστόλῳ δις κείμενον τὸ »τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν«, μετὰ τε τὸ »τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου« μετὰ τε τὸ »τοῦτό ἐστι τὸ αἷμά μου«, ἡμεῖς ἀπαξ μόνον φαμέν ἐν τῇ θείᾳ ἱεουργίᾳ. 10 τὰς τε ἱεράς πτυχάς, ἧτοι τὰ τῶν ἱερῶς κεκοιμημένων δίπτυχα, πολλῶ καὶ πρὸ τῶν κυριακῶν ῥημάτων κατὰ τὸν θεῖον Διονύσιον ἐν τῷ προειρημένῳ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας τρίτῳ κεφαλαίῳ μετὰ τὸν ἀσπασμὸν δηλονότι καὶ τὴν εἰρήνην εὐθύς ἀναγορευόμενα, ἡμεῖς πολλῶ μετὰ ταῦτα νῦν λέγομεν
- M 139^v μετατεθείσης οὐκ οἶδ' ὅπως τῆς τάξεως. ὥστε οὐ θαυμαστόν, εἰ καὶ ἡ τοῦ 15 ἀντιτύπου λέξις ἐν τῇ τοῦ Βασιλείου τῆς ἱεράς τελετῆς συνθήκῃ πρὸ τῶν
- B 116 κυριακῶν ῥημάτων πρότερον κειμένη τοιαύτης παρὰ τοῦ διδασκάλου τετύχηκεν ἐξηγήσεως, ὕστερον δὲ ὑπὸ τινῶν μεταγενεστέρων ἐν ᾧ νῦν κεῖται μετατέθειται τόπῳ.
- 15, 1 Τούτων τοίνυν οὕτως εἰρημένων πρὸς τὰ ἐκ τοῦ μακαρίου Διονυσίου 20 ἀντιτεθέντα πρότερον ἡμῖν μεταβῶμεν πρῶτον αὐτοῦ τῶν ῥημάτων ἀκροασάμενοι. φησὶ γάρ· »ἐνθεν ὁ θεῖος ἱεράρχης ἐπὶ τοῦ θείου θυσιαστηρίου καταστάς ὑμνεῖ τὰς εἰρημένας ἱεράς θεουργίας Ἰησοῦ τῆς θειοτάτης ἡμῶν προνοίας, ἃς ἐπὶ σωτηρίᾳ τοῦ γένους ἡμῶν εὐδοκίᾳ τοῦ παναγεστάτου πατρὸς ἐν πνεύματι ἁγίῳ κατὰ τὸ λόγιον ἐτελείωσεν. ὑμνήσας δὲ καὶ τὴν σεβασμίαν αὐτῶν 25 καὶ νοητὴν θεωρίαν ἐν νοεροῖς ὀφθαλμοῖς ἐποπτεύσας ἐπὶ τὴν συμβολικὴν αὐτῶν ἱεουργίαν ἔρχεται, καὶ τοῦτο θεοπαραδότως. ὁθεν εὐλαβῶς τε ἅμα καὶ ἱεραρχικῶς μετὰ τοὺς ἱεροὺς τῶν θεουργιῶν ὕμνους ὑπὲρ τῆς αὐτῶν ἱεουργίας ἀπολογεῖται πρότερον ἱερῶς πρὸς αὐτὸν ἀναβοῶν· σὺ εἶπας· »τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν.« εἶτα τῆς θεομιμήτου ταύτης ἱεουργίας 30 ἄξιός αἰτήσας γενέσθαι καὶ τῇ πρὸς αὐτὸν Χριστὸν ἀφομοιώσει τὰ θεῖα τελέσαι καὶ διαδοῦναι πανάγως καὶ τοὺς τῶν ἱερῶν μεθέξοντας ἱεροπρεπῶς μετασχεῖν, ἱεουργεῖ τὰ θειότατα καὶ ὑπ' ὄψιν ἄγει τὰ ὑμνημένα διὰ τῶν ἱερῶς προκειμένων.« πρὸς ταῦτα τοίνυν, εἰ καὶ ἀντίξουν ἡμῖν καὶ ἀνάντη
- M 140 τὸν λόγον ὄντα ὀρῶ καὶ λυθῆναι χαλεπὸν, εἴ τις μὴ εὐγνωμόνως τε ἅμα 35 καὶ ἐπεσκεμμένως τῶν λεγομένων ἀκούοι, φαμέν ὁμως καὶ μάλα θαρροῦντες
- B 116^v μηδὲ ταῦτα παρὰ γ' εὐγνωμοσιν ἀκροαταῖς ἐναντίον τι τῶν εἰρημένων δηλοῦν. τί γὰρ τῶν προρηθέντων ἀναγκαιότερον, τί δὲ σαφέστερον, ὧν οἱ προμνημονευθέντες πατέρες φασίν, τὰ κυριακὰ δηλονότι ῥήματα μεταρρυθμίζειν τὰ προκειμένα, ἐκεῖνα τὴν θυσίαν ἀπηρτισμένην ἐργάζεσθαι, καὶ αὐτῷ λόγῳ 40 τοῦ θεοῦ τὸν ἄρτον ἀγιάζεσθαι, καὶ πάλιν εἰς σῶμα διὰ τοῦ λόγου μετα-

quamvis mira sanctitate praeditum, et fieri aliquando potuisse, ut pro imbecillitate humani ingenii non recte aliquid senserit. Nos vero non ex iis vel ipsum vel alios de illis, quae palam atque unanimiter tradiderunt, sed potius ex iis haec discernere ac iudicare debere.

5 Fortassis autem, quod impossibile non est, diceret quispiam verba illa⁸ Basilii, quibus haec munera praefigurativa nominavit, tempore Damasceni locum ante verba Domini in missa Basilii habuisse, ideoque eo modo et recte exposuisse Damascenum. Nunc vero nescio, quomodo ea verba fuisse<nt> transposita. Multa enim huic similia tam longo temporum
10 intervallo acciderunt. Siquidem apud apostolum bis illa verba posita sunt: *Hoc facite in meam commemorationem*. Item post: *Hoc est corpus meum*, et post: *Hic est sanguis meus*. Nos vero semel tantum in sacra consecratione hoc dicimus. Praeterea sacras particulas, hoc est sacre
15 dormientium memoriam, multo ante Domini verba iuxta eundem Dionysium facere solebant, nos vero hoc multo post, mutato nescio quomodo ordine, facere consuevimus. Minime igitur mirandum esset, si hoc praefigurativi vocabulum Damasceni tempore ante Dominica verba locatum, dehinc a recentioribus eo, quo nunc legitur loco, mutatum ac positum fuisset.

20 His ita expositis superest, ut ad ea tandem, quae de sancto Dionysio 15, 1 ab adversariis obiici solent, respondeamus. Verba eius haec sunt: »Inde divinus hierarcha accedens ad sacrum altare laudat praedictas sacras operationes Dei, ipsius Iesu providentiae, quas pro salute generis nostri beneplacito sanctissimi Patris in Spiritu sancto secundum evan-
25 gelica verba operatus est. Postquam autem laudavit et venerandam intellectualemque speculationem eorum intellectualibus oculis perspexit, ad symbolicam eorum consecrationem venit, et hoc secundum traditionem divinam. Unde devote simul et hierarchice post laudes divinarum operationum de consecratione eorum respondet: Tu dixisti, inquires:
30 *Hoc facite in meam commemorationem*. Deinde postulans, ut dignus fiat hac consecratione et ad similitudinem Christi haec divina perficere valeat et caste distribuere, consecrat divinissima et manifestat laudata per symbola sancte proposita.« Ad haec Dionysii verba, quamquam difficilis fore responsio videatur, apud eos praesertim, qui contentionis
35 cupidores sunt quam veritatis, dicimus tamen et ingenue attestamur apud probas et devotas aures nihil in his esse, quod iis, quae supra diximus, adversetur. Quid enim, o bone Iesu, clarius, quid apertius, quid manifestius inveniri potest quam verba sanctorum doctorum, de

7 μετατεθῆναι] μετατεθειῖναι M B | 15 τάξεως M λέξεως B | 17 ῥημάτων] B om. | πρότερον κειμένη] V add. τούτων Δαμασκηνοῦ χρόνων μετατεθειμένη, μετ' ἐκεῖνα κειμένη εὑρίσκειται, ἴσως δὲ καὶ ἐπ' ἐκείνου ἐπὶ τοῦ ἰδίου τόπου καὶ πρὸ τῶν κυριακῶν ῥημάτων κειμένη | 20 πρὸς τὰ] B om. τὰ | 21 πρότερον] B om. | 23 τὰς εἰρημένας ἱερὰς θεουργίας M V ἱερὰς καὶ εἰρημένας θείας ἱερουργίας B | 26 νοητὴν M V τὴν B

ποιεῖσθαι, καὶ ἔτι πρὸ μὲν τῶν ῥημάτων ἐκείνων ἄρτον ἀπλῶς τὰ προκείμενα εἶναι, ῥηθέντων δὲ τῶν ῥημάτων εὐθὺς μεταβληθῆναι εἰς σῶμα; πῶς οὖν τούτοις τοσοῦτοις τε οὔσι καὶ τοιούτοις ἀνδράσιν, ἴσοις τε καὶ ὁμοίοις αὐτῷ τὰ τ' ἐς σοφίαν τὰ τε εἰς ἄλλην ἀρετὴν καὶ ἀγιότητα, Διονύσιος τάναντία εἶρηκεν ἄν; οὐκ ἂν τις φαίη γε τοῦτο ὀρθὰ φρονῶν. 5

- 2 Ἄλλ' ὁ φησι τοιοῦτόν ἐστιν, ὅπερ καὶ πρότερον εἰρήκαμεν, ὡς τῶν εἰς τὴν κτίσιν ἔργων ἀπάντων κοινῶν ὄντων τῆς ὅλης τριάδος, ὥστε τοῦτο ἐνδείκνυσθαι καὶ φανερόν πᾶσι ποιῆσαι, τὴν τριάδα ὅλην ἡμᾶς ἐν τῇ τῆς θυσίας ταύτης τελετῇ ἐπικαλεῖσθαι δεῖ. τοῦτο δ' ἐπεὶ ἀθρόως τε καὶ ἀχρόνως γενέσθαι οὐ δύναται, ὡς εἶρηται, μάλιστα ἀναγκαίου ὄντος τὴν πᾶσαν τῶν ἐν τῇ νυκτὶ 10 ἐκείνῃ γενομένων ἱστορίαν διαλαβεῖν, ἀνάγκη ἡμᾶς ἐν μεθ' ἕτερον, ἢ φύσεως ἢ ἡμετέρα προσφορά ἔχει, προενεγκεῖν καὶ μετὰ τὰ κυριακὰ ῥήματα, δι' ὧν τὸ πᾶν, ὡς ὁ Χρυσόστομος φησιν, ἀπαρτίζεται, δι' ὧν τὰ προκείμενα μεταρρυθμίζεται, δι' ὧν ὁ Νύσσης φησὶν ὁ ἄρτος ἀγιάζεται, δι' ὧν πρὸς σῶμα μεταποιεῖται, πατέρα τε καὶ τὸ πνεῦμα σαφῶς τε καὶ ἐμφανῶς ἐπι- 15 καλεῖσθαι. ταύτην τοίνυν τὴν ἐμφανῆ ἐπίκλησιν τὸν θεῖον ἐνταῦθα δηλοῦν
- B 117 Διονύσιον ὡς μάλιστα τοῖς πολλοῖς οὔσαν γνώριμον, ἐν οἷς φησι μετὰ τὴν ὑπὲρ αὐτοῦ ἀπολογία τὸν ἱερέα εἰς τὴν τοῦ ἐντειλαμένου ἀναφέροντα ἐπιταγὴν καὶ λέγοντα· »σὺ εἶπας, τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν«, ἐπὶ τὴν ἱερουργίαν ἔρχεσθαι. λέγειν γὰρ αὐτὸν ἐνταῦθα ἱερουργίαν οὐ τὴν μόνην 20 τε καὶ κυριωτάτην καὶ ἥς ἄνευ οὐκ ἂν εἶεν ἱερουργημένα τὰ ἅγια, ἀλλὰ τὴν ἐκφανεστέραν τοῖς πολλοῖς ταύτην καὶ πρὸς τὴν πρωτίστην ἐκείνην καὶ τελεωτάτην, τὴν διὰ τῶν κυριακῶν λογίων ἀναφερομένην, ἣν ἂν ἐν τῷ αὐτῷ τε νῦν καὶ ἅμα τοῖς κυριακοῖς λόγοις εἶρηκεν ἂν ὁ ἱερεὺς, εἰ οὕτως ἐπεφύκει ἡ φύσις ἢ ἀνθρωπίνη. 25
- 3 Καὶ δῆλον ἐξ ὧν καὶ πρὸ τούτων τετελειωμένα τὰ ἅγια τίθεσθαι φαίνεται. φησὶ γάρ, ὡς ὁ ἱεράρχης ἐν μέσῳ τοῦ θυσιαστηρίου καταστάς »καὶ τὰς ἱεράς θεουργίας ὑμνήσας ἱεουργεῖ τὰ θειότατα καὶ ὑπ' ὄψιν ἄγει τὰ ὑμνημένα«. τὸ δ' ὑπ' ὄψιν ἄγειν τὰ ὑμνημένα κατὰ τὸν ἐξηγητὴν τῶν γε τοιούτων — λέγεται δὲ Μάξιμος εἶναι ὁ μέγας — σαφηνίζειν ἐστὶ τὰ ὑμνούμενα, δηλονότι 30 τὰ γε προειρημένα τοῦ Χριστοῦ θειότατα ἔργα, ὅσα δὴ καὶ κατηρίθμησεν, καὶ ἔτι εἰς ἄφεςιν ἀμαρτιῶν καὶ εἰς ζωὴν αἰώνιον ἐκεῖνα πεποιηθέναι αὐτὸν
- M 141 δηλαδὴ τὸν σωτῆρα. σαφὲς δ' ἐστὶν ἅπασιν, ὡς ἡ μὲν τῶν εἰς ἡμᾶς γεγενημένων εὐεργεσιῶν ἀνάμνησις τε καὶ διήγησις πρὸ τῶν κυριακῶν λέγεται λόγων. τίνες δὲ εἰσιν αὗται, αὐτὸς αὐτὰς ὁ διδάσκαλος ἀριθμεῖ. ὅθεν καὶ 35 τὸ πρὸ τῶν κυριακῶν εἶναι λόγων σαφέστατα δηλοῦται. ὡς δὲ καὶ εἰς ἄφεςιν ἀμαρτιῶν καὶ εἰς ζωὴν αἰώνιον φέροισεν τὰ τοιαῦτα αὐτοῦ ἔργα, εὐθὺς μετὰ τὰ κυριακὰ ἔπεται λόγια, μᾶλλον δὲ ἐν αὐτοῖς πρῶτον περιέχεται τοῖς κυρια-
- B 117^v κοῖς ῥήμασιν. »τοῦτο«, γὰρ φησι, »τὸ σῶμά μου τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κλώμενον εἰς ἄφεςιν ἀμαρτιῶν.« καὶ· »τοῦτό ἐστι τὸ αἷμά μου τὸ ὑπὲρ ὑμῶν καὶ πολλῶν 40

17 l. c. supra 15, 1. | 27 Dionys. Areop., De eccl. hier. III 2 (PG 3, 425 D). | 30 Maxim. Conf., Scholia in Dionys. De eccl. hier. III 2 (PG 4 136 D).

quibus supra mentionem fecimus, verba Domini mutare panem in corpus, illa sacramentum integre perficere, verbo Dei panem sanctificari, panem in corpus per verbum mutari, ante verba panem simpliciter esse munus, quod offertur, post verba mox in corpus mutari, 5 aliaque huiusmodi? A quibus quomodo, quaeso te, dissentiret Dionysius, praesertim doctrina et sapientia ac vitae sanctitate aequalibus atque simillimis? Profecto nemo hoc mentis compos fateatur.

Est autem, quod Dionysius inquit, tale aliquid, quale superius 2 diximus, quod cum opera in creatura totius Trinitatis communia sint, 10 ut hoc omnibus palam fiat, operae pretium est totam nos Trinitatem invocare. Quod cum simul et absque intervallo temporis fieri non possit, cum praesertim oporteat omnem illorum, quae ea nocte gesta sunt historiam enarrare, necesse est nos unum post aliud secundum vim et naturam nostrae pronuntiationis exponere. Ita ergo post verba 15 Dominica, quibus iuxta Chrysostomum integre perficitur sacramentum ac proposita transmutantur, quibusve, ut Gregorius Nyssenus ait, sanctificatur panis, in corpusque transfertur, Patrem ac Spiritum palam atque aperte invocamus. Hanc vero manifestam invocationem tamquam multitudini notio-rem tradit beatus Dionysius, cum sacer- 20 dotem dicit, postquam pro se respondit, dicens: Tu dixisti, *Hoc facite in meam commemorationem*, tunc demum ad consecrationem accedere. Consecrationem enim hoc loco vocat non illam, quae sola et principalis est, et sine qua perfici mysterium non posset, sed eam, quae notior est ac manifestior multitudini, quaeque ad primam illam atque praeci- 25 puam, quae fit verbis Domini, refertur, quam eodem temporis momento et, ut supra diximus, eodem nunc, cum verbis Dominicis protulisset sacerdos, si id natura rerum ferre potuisset.

Hos autem ex eo quoque fit manifestius, quod etiam ante haec 3 verba perfectum iam sacramentum ponere videtur, cum dicit, quod 30 hierarcha accedens ad sacrum altare laudat praedictas sacras operationes et ita consecrat divinissima et manifestat laudata. Manifestare autem laudata iuxta expositoris sententiam, qui fuit vir sapientissimus Maximus, est clara facere, quae laudata sunt, hoc est divina opera Christi, quae enumeravit facta a Salvatore nostro in remissionem 35 peccatorum et in vitam aeternam. Haec verba sunt Maximi, immo etiam Dionysii. Nemini autem dubium est, commemorationem divinorum beneficiorum fieri ante verba Dominica. Quae vero illa sint, ipse doctor enumerat. Quamobrem et ante verba Domini fuisse haec manifestissime docere videntur. Quod autem in remissionem peccatorum 40 et vitam aeternam ipsa opera ducant, mox per verba Dominica sequitur, immo vero inter ipsa Domini verba continetur. *Hoc enim est*, inquit,

18 ἀναφέροντα *correxi* ἀναφέροντος M V B | 19 λέγοντα *correxi* λέγοντος M V B | 28 ἄγειν *corr.* M² ex ἄγει | 29 τὸ δὲ ὑπ' ὄψιν . . . ὑμνημένα] B *om.* | 34 εὐεργεσιῶν V] M B *om.*